

Landesgruppe Dänemark

NSDAPs udlandsorganisation i Danmark
ca. 1932-1945

Ole Brandenburg Jensen

Landesgruppe Dänemark

NSDAPs udlandsorganisation i Danmark
ca. 1932-1945

Syddansk Universitetsforlag 2017

© Forfatteren og Syddansk Universitetsforlag 2017
University of Southern Denmark Studies in History and Social Sciences vol. 547

Sats og omslag: Donald Jensen, Unisats
Omslagsfoto: Fra Waffens SS' hvervekampagne i Sønderborg i november 1940
(Arkivet efter Politikommandøren for Syddjylland)
Trykt af Specialtrykkeriet Arco

ISBN 978 87 408 3063 7

Landesgruppe Dänemark er trykt med støtte fra
Jyllands-Postens Fond
Sportgoodsfonden

Mekanisk, fotografisk, elektronisk eller
anden mangfoldiggørelse af denne bog
er kun tilladt med forlagets tilladelse eller
ifølge overenskomst med Copy-Dan.

Syddansk Universitetsforlag
Campusvej 55
5230 Odense M

www.universitypress.dk

Indhold

Forord 11

Introduktion 13

Den internationale AO-forskning 13

”En mand ved navn Dalldorf” 15

Alle højtstående tyskere i Danmark samt Dalldorf 17

Nye kildegrupper og nye problemstillinger 21

Kapitel 1

NSDAP-AO: Organisation og politik 25

Organiseringen af eliten 25

Organiseringen af masserne 28

NS Frauenschaft 31

Deutsche Arbeitsfront 32

Mobiliseringen af de tyske forretningsfolk i udlandet 32

Sondringen mellem rigstyskere og folketykere 35

Kapitel 2

NSDAP og Partiets nøglepersoner i København:

Netværket omkring Sankt Petri Kirke og Skole 39

Gustav Modis 39

Walter Jahn 43

Hans Wäsche 46

Alfred Bethge 49

Kapitel 3

NSDAPs organisation, ledelse og hvervning i Danmark

1932-1945 53

Organisation og ledelse på Landes-, Kreis- og Ortsgruppenniveau 53

Organisation og ledelse på Zelle- og Blockniveau 59

Hvervepolitikken 60

Hvervningen under Gustav Modis 62

Hvervningen under Wilhelm Haupt 66

Hvervningen under Friedrich Karl Frielitz 68

Hvervningen under Ernst Schäfer 71

Hvervningen under Julius Dalldorf 74

Sammenfatning af NSDAPs hvervning i Danmark 1932-1944/45 77

Kapitel 4

Partimedlemmernes og partiledernes sociologiske profil og repræsentativitet i forhold til den samlede rigstyske befolkningsgruppe i Danmark 81

- „Subjektive klassetilhørsforhold“ og „falske arbejdere“ 81
- De nye partimedlemmers erhvervs-økonomiske profil 83
- Lavere middelklasse- eller folkeparti? 85
- De tyske lærere i Nordslesvig 87
- De tyske præster i Nordslesvig 90
- De tyske lærere på Sankt Petri Skole i København 91
- Repræsentativiteten for samtlige partimedlemmer i Danmark, 1942-44 93
- Partimedlemmernes repræsentativitet med hensyn til køn og alder, 1942-44 97
- Partimedlemmernes sociale og erhvervsmæssige repræsentativitet, 1942-44 100
- Sammenfatning af den erhvervsøkonomiske profil for medlemmerne af NSDAP i Danmark 1942-44 103
- Partiledernes sociologi 104

Kapitel 5

Hitler Jugend 111

- Landesjugendführer Walter Jahn 111
- Den nye besættelsespolitik 114
- Hitler Jugends gennembrud i Danmark 116
- Sammensmeltningen af Sankt Petri Skole og Standort Kopenhagen 118
- ”Nicht ganz reinrassig”: Udrensningen af Sankt Petri Skoles jødiske elever 120
- ”Gottgläubigkeit” som erstatningsreligion 127
- Medlemstilgangen i Standort Kopenhagen 130
- Rekrutteringen af partimedlemmer fra Hitler Jugend 134
- Selvopfattelsen på Sankt Petri 136
- Tilgangen af HJ-medlemmer i Nordslesvig 139

Kapitel 6

Fra adskillelse mod enhed: Det politiske forhold mellem rigstyske og folketyske nationalsocialister i Danmark 145

- De principielle retningslinjer 145
- Undtagelser, dispensationer og daglig praksis 147
- Centraliseringen af den ideologiske indoktrinering og propaganda 151

Kapitel 7

Germansk ungdoms enhedsfront i Danmark 159

- Med førerne som forbillede 159
- SS som leder af den germanske ungdom 162
- Guleroden 163
- Deutsche Jugendschafts medlemstal og struktur 165
- Pisken 169

Kapitel 8

Den udvidede Kinderlandsverschickung i Danmark 175

- Fra social forsorg til ideologisk indoktrinering 175
- „Samme slags blod kæmper i fællesskab mod den samme fjende“ 177
- Implementeringen af aftalen mellem Möckel og Blume 180

Kapitel 9

Sympatisørerne: NSDAPs øvrige forgreninger og tilsluttede organisationer i Danmark 185

- Nationalsozialistische Volkswohlfahrt (NSV) 185
- Deutsche Arbeitsfront (DAF) 186
- Reichsarbeitsdienst (RAD) 188
- Spionage 191
- NS Frauenschaft 191
- Det Tyske Handelskammer 193
- Under Partiets kontrol 199
- Arieseringsbestræbelserne 201
- ”Ich bin Däne aus einer alten dänischen Familie (100 % arisch)” 204
- Den danske selvjustits 206
- De tyske storrumsplaner 208

Kapitel 10

Hvem var de typiske NSDAP-medlemmer i Danmark? 213

- Nationalsocialismen som familieprojekt 213
- Familierne Danielsen og Reimers i København 217
- Familien Holm i København 220
- Familien Jahn i København 221
- Familien Christopher i København 223
- Familien Hesse i Tønder / København 224
- Familierne Hensel og Renthe-Fink i København 225
- Familien Huth i Haderslev 229
- Familien Horstmann i Rinkeby 231
- Danske medløbere og ”nyttige idioter” 234
- Fanatismen som fællestræk 235
- Første Verdenskrigs betydning for fremkomsten af den nationalsocialistiske idealtipe 237
- Idealtipens sociale integration 239
- Idealtipen og ondskabens banalitet 241
- Offerviljen 243
- Nationalsocialismen som parentes 244

Kapitel 11

Udbringelse eller tildeling af indfødsret 251

- Et juridisk galehus? 251
- Nationalsocialisterne iblandt os 252
- Curt Georg Preuss og ”den gode tysker” 258
- Alfred Bilstein 261

Ekskurs: Berlin Document Center 265

- Zentralkartei og Ortsgruppenkartei 265
- Genindmeldelser og eksklusioner 266
- Andre kartoteker og registraturer 267
- Praktiske problemer og hjælpemidler 268

Sammenfatning 271

Summary 279

Forkortelser 287

Øversigt over rangordenen inden for NSDAP og Hitler Jugend 289

NSDAP 289

Hitler Jugends førerstab, rangorden 289

Hitler Jugend, tjenestegrader 290

Bund Deutscher Mädel, tjenestegrader 290

Fortegnelse over det benyttede materiale 291

Utrykt materiale 291

Trykt materiale 296

Internetsider, e-bøger o.l. 303

Telefoninterviews 304

Dokumentarfilm 304

Noter 305

Bilagsfortegnelse 353

Bilag 1: Kronologisk oversigt over rekrutteringen af NSDAP-medlemmer i Danmark under Landesvertrauensmann Gustav Modis i perioden august 1932 - august 1934 353

Bilag 2: Kronologisk oversigt over rekrutteringen af NSDAP-medlemmer i Danmark under Landeskreisleiter Wilhelm Haupt i perioden august 1934 - juni 1937 359

Bilag 3: Kronologisk oversigt over rekrutteringen af NSDAP-medlemmer i Danmark under Landeskreisleiter Friedrich Karl Frielitz i perioden juli 1937 - august 1939 363

Bilag 4: Kronologisk oversigt over rekrutteringen af NSDAP-medlemmer i Danmark under Landeskreisleiter/Landesgruppenleiter Ernst Schäfer i perioden august 1939 - august 1942 367

Bilag 5: Kronologisk oversigt over rekrutteringen af NSDAP-medlemmer i Danmark under Landesgruppenleiter Julius Dalldorf i perioden august 1942 - maj 1945 371

Bilag 6: Alfabetisk oversigt over medlemmer af NSDAP-AO i Kreis 1:
København m.v. 1932-1945 375

Bilag 7: Alfabetisk oversigt over medlemmer af NSDAP-AO i Kreis 2:
Fyn 1932-1945 419

Bilag 8: Alfabetisk oversigt over medlemmer af NSDAP-AO i Kreis 3:
Nordjylland 1932-1945 423

- Bilag 9: Alfabetisk oversigt over medlemmer af NSDAP-AO i Kreis 4:
Haderslev 1932-1945 429
- Bilag 10: Alfabetisk oversigt over medlemmer af NSDAP-AO i Kreis 5:
Aabenraa 1932-1945 433
- Bilag 11: Alfabetisk oversigt over medlemmer af NSDAP-AO i Kreis 6:
Tønder 1932-1945 439
- Bilag 12: Alfabetisk oversigt over medlemmer af NSDAP-AO i Kreis 7:
Tinglev 1932-1945 443
- Bilag 13: Alfabetisk oversigt over medlemmer af NSDAP-AO i Kreis 8:
Sønderborg 1932-1945 447
- Bilag 14: Alfabetisk oversigt over personer, der iflg. Berlin Document Center var Pg.,
og som på et eller andet tidspunkt havde fast bopæl et eller andet sted i Danmark
uden at være blevet rekrutteret af partiorganisationen i Danmark og uden at kunne
placeres lokalt 453
- Bilag 15: Alfabetisk oversigt over personer, der på et eller andet tidspunkt i perioden havde
fast bopæl i Danmark, og som var:
Applikanter; men hvor de pågældendes (evt.) medlemsnr. er ukendt;
Partimedlemmer; men hvor medlemsnummeret i dag er ukendt som følge af, at person-
oplysningerne er blevet fjernet fra medlemsarkiverne i forbindelse med eksklusion eller i
forbindelse med igangværende forskning;
Partimedlemmer; men hvor det pga. mangelfulde personoplysninger ikke har været
muligt at finde personerne i Berlin Document Center 455
- Bilag 16: Oversigt over partimedlemskab for de rigstyske lærere (incl. gymnasie- og børne-
havelærere) i Den Tyske Lærerforening i Nordslesvig i perioden 1935-39 (1940) 457
- Bilag 17: Medlemmer af Det Tyske Handelskammer i København, 1936-45 461
- Bilag 18: Den rigstyske befolkningsgruppes medlemskab af NSDAP samt Partiets
forgreninger og tilsluttede organisationer i Aabenraa-distriktet, ca. 1942 507
- Noter til bilag 1-18 513
- Personregister 519

Forord

NSDAPs vidtforenede udlandsorganisation (AO) har hidtil været en overset aktør i det nationalsocialistiske Tysklands politik over for Danmark og ikke mindst over for den herværende tyske befolkningsgruppe.

Forklaringen på dette forhold er en kombination af flere faktorer. For det første selve kildegrundlaget, der traditionelt har været stærkt domineret af akter fra det tyske udenrigsministerium og de danske ministerier, der havde den primære kontakt med de tyske besættelsesmyndigheder. For det andet historikernes egne problemformuleringer, der sjældent har inddraget NSDAP-AO og dermed heller ikke det store kildemateriale på Berlin Document Center, hvor mange millioner dokumenter er blevet gjort almindeligt tilgængelige i forbindelse med BDCs inkorporering i Bundesarchiv Berlin i løbet af 1990'erne. Og endelig har partifællernes og sympatisørernes egne fortrængningsmekanismer og deraf følgende løgne og fortællinger været så vellykkede, at de pågældende i vid udstrækning har formået at holde deres egne og dermed mange af NSDAP-AOs aktiviteter fri af historikernes søgelys.

Som følge af den sidstnævnte faktor vil denne bogs identificering af flere tusinde partifæller, sympatisører og ”nyttige idioter” formentlig skabe en del furor. Dette var i hvert fald tilfældet, da jeg i foråret 2016 løftede en del af det slør, der siden Besættelsen har ligget over Sankt Petri Kirkes og Skoles forhold til nationalsocialismen,¹ men selv om det har været - og stadig er - svært at kommunikere med folk fra de generationer, der i stort tal meldte sig under NSDAPs og Hitler Jugends faner, har ”tredje generation” generelt vist stor forståelse for, at man hverken kan eller bør begrave ubekvemme dele af fortiden. Man kan derfor håbe, at andre historikere og historisk interesserede vil finde det umagen værd at bidrage til identifikationen af de sidste ca. 150 af de i alt ca. 600 personer, der blev medlem af NSDAP-AO, mens de pågældende havde bopæl i Danmark.

Som det forhåbentlig vil fremgå, er bogen i meget vid udstrækning et resultat af langvarige studieophold på Bundesarchiv i Berlin, og i den forbindelse vil jeg gerne bringe en stor tak til Statens Kunstråd og Dansk Forfatterforening (Autorkontoen) for tildelingen af henholdsvis et arbejdslegat og et rejselegat. En stor tak skal ligeledes gå til Jyllands-Postens Fond og Sportgoodsfonden, der begge har ydet økonomisk støtte til bogens udgivelse.

På det faglige niveau er jeg yderst taknemmelig for den særdeles imødekommende hjælp og sparring, jeg har modtaget af personalet på Bundesar-

chiv Berlin - og i øvrigt også af mange udenlandske kolleger, som jeg har haft fornøjelsen af at møde i forbindelse med mine ophold i Berlin. Endelig skylder jeg dr. phil. Hans Schultz Hansen og en anonym fagfælle tak for gode indspark. Førstnævnte åbnede mine øjne for betydningen af Det Tyske Mindretals Arkiver på Landsarkivet i Aabenraa, og sidstnævntes indsigtfulde Peer Review af mit manuskript gav anledning til en række korrektioner og præciseringer, der alt i alt har bidraget til at knytte og fastholde en rød tråd i fremstillingen. Ansvaret for bogens indhold er dog alene mit.

Risskov, januar 2017
Ole Brandenburg Jensen

Introduktion

Den internationale AO-forskning

Det er ofte blevet fremhævet, at Besættelsestiden er den bedst udforskede periode i Danmarks historie, ikke mindst fordi genstandsfelterne efterhånden er blevet udvidet til også at omfatte temaer og befolkningsgrupper, der bestemt ikke stod i centrum for de første fyrre-halvtreds års forskning.

I takt med, at arkivarerne har fået registreret og ordnet de mange hidtil utilgængelige arkivalier, har det imidlertid vist sig, at mange væsentlige, ubehandlede temaer har måttet vente længe på deres historiker. Dette gælder ikke mindst med hensyn til krigens og Besættelsestidens tabere.

Så sent som i 2014 blev der i Danmark udgivet to nye bøger om nogle af krigens og Besættelsestidens notoriske bødler, HIPO-korpset og (nogle af) de danske vagter i KZ-lejrene, samt en oversættelse af en amerikansk bog om andre repræsentanter for den radikale ondskab, nemlig en række hidtil oversete kvinder.¹ Den foreliggende undersøgelse af en anden af krigens store tabere, nemlig NSDAPs filial i Danmark, er ligeledes et af de temaer, der på trods af den massive interesse for Besættelsestidens historie har måttet vente meget længe.

Denne ubalance gælder ikke kun Danmark, men i høj grad også internationalt. I betragtning af den særdeles omfattende forskning i Det Tredje Riges og nationalsocialismens historie fylder faglitteraturen om NSDAPs rolle i udlandet nemlig forbavsende lidt, hvilket for få år siden fik den tyske historiker, Volker Koop, til at efterlyse større videnskabelig interesse for Partiets udlandsorganisation.² Totalt set foreligger der større undersøgelser af partiorganisationerne i Schweiz,³ fire latinamerikanske lande med særlig fokus på Chile,⁴ Palæstina,⁵ Det fjerne Østen,⁶ Australien,⁷ Ortsgruppe London⁸ samt to mere generelle fremstillinger af AOs historie.⁹ Fælles for de fleste af disse studier er, at de især sætter fokus på den permanente magtkamp mellem Auswärtiges Amt og NSDAP-AO samt sidstnævntes bestræbelser på at øve indflydelse på det udenrigspolitiske område.¹⁰

Samlet set er forskningen ifølge Volker Koop nået så langt, at AOs generelle betydning kan sammenfattes i følgende punkter:

1. Eksporten af nationalsocialistisk ideologi til tyskere i udlandet – og til deres værtslande, herunder især eksporten af raceideologien
2. Den tidlige ensretning af tyske foreninger i udlandet
3. Udbredelsen af ideologien gennem såkaldt almindelige mennesker¹¹

Bortset fra disse meget generaliserende betragtninger er der imidlertid ikke etableret nogen form for konsensus omkring forskningen og således heller ingen referencerammer, der kan anvendes som model for den foreliggende empiriske undersøgelse af det nationalsocialistiske, tyske parallelsamfund i Danmark i perioden 1932-1945.

Faglitteraturens manglende konsensus omkring selve forskningsfeltet kommer blandt andet til udtryk, når det gælder definitionen på begrebet "det tyske mindretal". Hvad bestemmer egentlig tilhørsforholdet til et nationalt mindretal? Sprog, afstamning eller sindelag? I praksis er det måske ikke muligt at afgøre spørgsmålet; men til gengæld er det muligt at afgrænse én gruppe inden for dette undefinerbare mindretal, nemlig de tyske statsborgere i Danmark. Disse levede ofte side om side med andre tysksprogede borgere, der tvunget af omstændighederne var blevet danske statsborgere, og som i øvrigt opfattede sig selv som lige så tyske som de omtalte tyske statsborgere.

Totalt set omfattede det tyske mindretal i Danmark altså to grupper: En relativt lille gruppe på 6.000-7.000 tyske statsborgere (rigstyskerne) og en relativt stor gruppe på omkring 30.000-40.000 såkaldte folketysskere, der mere eller mindre modvilligt var blevet danske statsborgere som følge af Versaillestraktatens bestemmelse om, at Slesvigs statsretslige tilhørsforhold skulle afgøres efter princippet om folkenes selvbestemmelsesret, dvs. folkeafstemning.¹² I tilknytning til Versaillestraktatens artikel 112 og 113 fastslog den danske følgelovgivning fra september 1920 nemlig, at personer, som havde fast bopæl i Sønderjylland den 15. juni 1920, og som indtil dette tidspunkt var tyske statsborgere, nu pr. definition var danske statsborgere, med mindre de pågældende havde bosat sig i landsdelen efter den 1. oktober 1918.¹³

I relation til denne bogs tema er den skitserede opdeling af det tyske mindretal absolut relevant - og det af to grunde. For det første fordi NSDAP-AO af principielle og udenrigspolitiske grunde kun omfattede tyske statsborgere. Fra 1942-43 smeltede mindretallets to grupper i Nordslesvig ganske vist mere og mere sammen; men formelt set blev det aldrig muligt for folketysskerne at blive medlem af NSDAP. Og for det andet fordi konsekvenserne af efterkrigstidens opgør med det samlede tyske mindretal i meget høj grad kom til at afhænge af de enkelte mindretalsmedlemmers ofte "tilfældige" statsborgerskab, hvilket afgjort kunne have fortjent en uddybning i Henrik Skov Kristensens i øvrigt meget betydningsfulde værk om Faarhuslejren og dens klientel.¹⁴

På i hvert fald ét punkt adskiller den foreliggende undersøgelse sig principielt fra de omtalte internationale fremstillinger af AOs historie, idet analysen af AOs herværende organisation ikke blot behandler Partiets rolle og

betydning i forhold til hele den tyske befolkningsgruppe i Danmark, men også de enkelte medlemmers og lederes sociale profiler og positioner i lokalsamfundene. Denne betydelige fokusering på enkeltindivider har ikke til formål at stigmatisere alle NSDAPs medlemmer, heller ikke medlemmerne i Danmark. Tværtimod er forfatteren gennem det empiriske arbejde blevet meget bevidst om, at Partiets medlemskartoteker er langt mere end forbryderalbums. I modsætning til den ældre generation af partimedlemmer må mange af de helt unge mennesker, der blev medlem af Hitler Jugend og moderpartiet uden nogen sinde at have kendt til andre politiske standarder og moralske værdier end NSDAPs, således i højere grad betragtes som ofre end som gerningsmænd.¹⁵ Og selv om man kan have den tidligere Hitlerjunge, Walter Klose (født 1923), mistænkt for at løbe fra en del af sit ansvar, må man anerkende, at Klose har en pointe, når han påpeger, at de tyskere, der blev født i 1920'erne, utvivlsomt var den generation, der bragte de allerstørste personlige ofre, både direkte i form af død og lemlæstelse og indirekte som følge af systematisk indoktrinering og efterfølgende fortrængning.¹⁶ Der er heller ingen tvivl om, at en del af de ældre partimedlemmer ikke betragtede sig selv som "aktive nationalsocialister," fordi de havde følt sig presset til at indtræde i Partiet. Som Victor Klemperer har formuleret det, kunne partinålen nemlig være den pris, man måtte betale, hvis man ønskede at leve et roligt liv.¹⁷

Omvendt har forsøget på at skrive historie "fra neden" heller ikke til formål at frakende de yngste og de mest "passive" medlemmer af NSDAP ethvert medansvar for deres gerninger. Ambitionen har derimod været at trænge ind bag medlemskortenes monotone registreringer for at genskabe mest muligt af den individualitet, de pågældende personer i vid udstrækning ofrede på Det Tredje Riges alter, enten fordi de reagerede mod Versaillestraktaten; fordi de af hjertet troede på ideologien; fordi de var opportuniste; fordi de under mere eller mindre tilfældige omstændigheder viste sig at personificere Hannah Arendts teori om banal og radikal ondskab; fordi de blev forført; eller fordi de slet og ret var bange.¹⁸ Som det vil fremgå, var nuancerne i høj grad til stede, og derfor kan historikeren ikke, som sociologen, stille sig tilfreds med (kun) at skildre de generelle tendenser.

"En mand ved navn Dalldorf"

Så mange ord indeholder præsentationen af den sidste leder af NSDAPs organisation i Danmark, Landesgruppenleiter Julius Dalldorf, i Børge Outzes store værk om Besættelsestiden.¹⁹ De to første af Dalldorfs i alt fire forgængere på partilederposten i Danmark, Gustav Modis og Wilhelm Haupt, nævnes naturligt nok ikke; mens der er en enkelt omtale af den tredje, Friedrich

Karl Frielitz, dog uden relation til NSDAP-AO og i øvrigt med en forkert sidehenvisning.²⁰ Endelig omtales Dalldorfs umiddelbare forgænger, Ernst Schäfer, i spredte sammenhænge, men ”kun” i relation til en håndfuld partimedlemmers rolle som femte kolonne i forbindelse med den tyske landgang i København den 9. april 1940 og med en decideret forkert oplysning om, at Schäfer var leder af NSDAPs organisation i Danmark helt tilbage fra 1934.²¹

Til Outzes forsvar skal siges, at han utvivlsomt har overtaget de nævnte fejl og mangler direkte fra datidens mere eller mindre officielle kildegrundlag, nemlig De parlamentariske kommissioners Beretninger (PK). I registerbindet hertil præsenteres Frielitz nemlig ”kun” som presseattaché og filmreferent; mens Schäfer tillægges titlen ”landskredsleder for NSDAP i Danmark 1934-42”.²² Endelig er opmærksomheden omkring NSDAP-AO stort set udelukkende rettet mod visse partimedlemmers virksomhed som femte kolonne den 9. april 1940.²³ Partiorganisationen som sådan var tydeligvis ikke et tema for de historikere, der stod for udvælgelsen og udgivelsen af tyske dokumenter i De parlamentariske kommissioners Beretninger, og derfor har Outze reelt ikke haft mulighed for at bidrage med mere til temaet end de fremstillinger, der så dagens lys umiddelbart efter Befrielsen, dvs. inden udgivelsen af De parlamentariske kommissioners Beretninger.²⁴

Årsagen til, at NSDAPs organisation i Danmark i første omgang stort set blev forbigået i tavshed, er for så vidt enkel: Så godt som alle betydende bidragsydere til de omtalte værker fra perioden umiddelbart efter Besættelsestiden havde rod i enten de samarbejdende politiske partier, det samarbejdende embedsmandsværk eller modstandsbevægelsen. De spørgsmål, der blev stillet, var således i højere grad aktørernes end historikernes, og derfor blev hovedtemaerne naturligt nok de samme, som kom til at beskæftige de af Folketinget nedsatte parlamentariske kommissioner i det første tiår efter Besættelsestiden: Var der grundlag for at drage ministre og andre beslutningstagere til ansvar for deres embedsvirksomhed under Besættelsen, og var der i ly af besættelsen blevet udfoldet politisk virksomhed, der havde til formål at tilvejebringe væsentlige ændringer i folkestyret og den hidtidige statsretslige praksis? Sideløbende efterforskede politiet sager om regulære krigsforbrydelser, landsforræderi og spionage, men i næsten alle tilfældene med klart fokus på danske institutioner og personer. Genstandsfeltet og problemstillingerne var altså mere eller mindre givet på forhånd, hvilket naturligvis virkede meget styrende på kildeudvælgelsen.

Senere, i takt med at den tidsmæssige afstand til perioden forøgedes, overtog historikerne deres ”retmæssige” rolle som udsørgere fra politikerne og de (øvrige) sejrende aktører. Nye genstandsfelter blev inddraget og dermed også mange hidtil ubenyttede kildegrupper. Blandt meget andet blev den danske pendant til NSDAP (DNSAP) belyst fra alle tænkelige historisk-so-

ciologiske vinkler,²⁵ og netop derfor er det bemærkelsesværdigt, at det tyske moderpartis aktiviteter i Danmark stadig ikke blev genstand for systematisk forskning.²⁶

Det relativt nye, navnebaserede leksikon om Besættelsestiden²⁷ indeholder heller ikke noget af betydning om NSDAP-AO eller Partiets ledende repræsentanter her i landet, og det er derfor positivt, at det nye leksikon, der er på bedding,²⁸ vil indeholde biografier af i hvert fald nogle af partilederne.

Som historikeren John T. Lauridsen med rette har påpeget, er Rigsarkivets fotokopier af tyske dokumenter et langt fra fyldestgørende kildegrundlag til belysning af vigtige aspekter af Besættelsestidens historie;²⁹ men selv om det i de seneste to-tre årtier har været god latin at opsøge det "samlede" tyske kildemateriale på udenlandske arkiver,³⁰ har dette hidtil ikke ført til nævneværdige ændringer i billedet af NSDAPs organisation i Danmark. Paradoksalt nok gælder dette også John T. Lauridsens egen kommenterede udgivelse af Werner Bests korrespondance med Auswärtiges Amt og andre tyske akter vedrørende den sidste del af Besættelsestiden, dvs. 1942-1945. Med dette brede udgivelsessigte "burde" NSDAP-AOs organisation og aktiviteter være blevet indfanget, og forklaringen på, at dette alligevel ikke er tilfældet, skal først og fremmest findes på det arkivfaglige område.³¹

Eftersom toplederne i NSDAPs organisation i Danmark altså er forsvundet under historikernes radar, er det naturligvis ikke overraskende at notere, at det samme er tilfældet med hensyn til partilederne på næstøverste niveau. Selv når det er lykkedes at hale nogle af de pågældende personer frem i lyset, er deres aktiviteter reelt aldrig blevet analyseret som en del af NSDAPs virksomhed her i landet. Et godt eksempel herpå er Niels-Birger Danielsens biografi om Gestapochefen, Karl Heinz Hoffmann. Danielsen gør således meget ud af at "afsløre" to af Hoffmanns bekendte, Heinrich Gürtler og Erland W. Aberg, som "aktive nazister" og "kernetilhængere af nazismen",³² men uden på nogen måde at antyde, at de to herrers omfattende arbejde for besættelsesmagten kunne hænge sammen med deres fremtrædende position i NSDAP og Partiets tilsluttede organisationer. Gürtler og Aberg var henholdsvis Landeskasernenleiter (kasserer) i NSDAPs Landesgruppe Dänemark og Landeskreiswalter (senere Landesgruppenwalter), dvs. leder af Deutsche Arbeitsfronts organisation i Danmark,³³ hvilket Danielsen overser, selv om han tilsyneladende er klar over, at i hvert fald Gürtler var partimedlem.³⁴

Alle højtstående tyskere i Danmark samt Dalldorf

Omtrent således lyder essensen af Børge Outzes karakteristik af den tyske delegation, der modtog den nye Rigsbefuldmægtigede, Werner Best, i Karstrup Lufthavn i november 1942,³⁵ og her er altså et andet eksempel på, at

Outze ikke tillagde Dalldorf og NSDAPs filial i Danmark nogen væsentlig betydning.

Hvorfor var Dalldorf så med til at modtage Best? Og hvorfor var Dalldorf ligeledes blandt de allerforreste i den delegation, der den 27. august 1943 bød Werner Best velkommen tilbage til København, efter at Den Rigsbefuldmægtigede havde været i Østpreussen for at indhente Hitlers instrukser om håndteringen af den politiske krise i Danmark.³⁶

Disse påtrængende spørgsmål lader vi foreløbig ubesvaret og vender os i stedet mod Bo Lidegaards karakteristik af det såkaldte ”tæskehold”, der i anden halvdel af 1942 blev sat i spidsen for den tyske forvaltning i Danmark.³⁷ Lidegaard illustrerer sin rammende pointe med et foto, der viser Den Rigsbefuldmægtigede og den militære øverstbefalende, Hermann von Hanneken, i selskab med en tredje højtstående tysker i forbindelse med en tysk højtidelighed i København – formentlig umiddelbart efter Werner Bests tiltræden i november 1942.³⁸ Denne tredje person præsenteres imidlertid ikke, og Lidegaards billedredaktør har oplyst, at det ikke har været muligt at identificere den pågældende tysker. Spørgsmålet er imidlertid, om man overhovedet har gjort sig den ulejlighed at forsøge. Hvis man sammenligner det omtalte foto med diverse portrætter af tyske topfolk i Danmark,³⁹ er det i hvert fald evident, at den anonyme tredjemand er NSDAPs nye Landesgruppenleiter, Julius Dalldorf, der tiltrådte sit embede i Danmark i sommeren 1942.⁴⁰ Noget tyder således på, at man fra tysk side rent faktisk tillagde NSDAP-AO og dermed Landesgruppenleiter Dalldorf en vis betydning, og alt andet ville vel egentlig også være paradoksalt i betragtning af, at vi har at gøre med et totalitært regime, hvis hele eksistens byggede på netop den ideologi, Dalldorf repræsenterede.

I denne forbindelse bør man også være opmærksom på, at nogle af de mest markante NSDAP-ledere i Danmark blev hentet ind fra lignende poster i andre udenlandske AO-afdelinger, når Partiets sektion i Danmark skønnedes at have brug for nye kræfter til at gennemføre en ny kurs. Inden sin tiltræden i Danmark havde Julius Dalldorf således stået i spidsen for NSDAPs organisation i Uruguay, og Dalldorfs næstkommanderende i København, Walter Ladendorff, var tidligere Landeskreisleiter i NSDAPs organisation i Australien.⁴¹ Nogle af de mest fremtrædende ledere i Hitler Jugends organisation i København havde ligeledes erfaringer fra lignende arbejde i udlandet. Dette gjaldt således Joachim Benemann og Hugo Haas, der havde organiseret HJ's arbejde i henholdsvis England og USA, inden de tiltrådte i København,⁴² og som helhed tyder den efter alt at dømme meget omhyggelige udvælgelse af de omtalte partifunktionærer på, at deres arbejde og indsats var højt prioriteret – i hvert fald af Partiets og AOs ledelse. Og hvem vil anfægte betydningen af netop disse instansers vurdering? I

Lederne for det tyske "tæskehold," der kom til Danmark i 2. halvdel af 1942: Lederen af den civile forvaltning, Werner Best, flankeret af partilederen Julius Dalldorf (t.v.) og den militære Øverstbefalende, Hermann von Hanneken. Bo Lidegaard: Overleveren 1914-1945.

hvert fald ikke denne bogs forfatter, der tværtimod vil argumentere for, at NSDAP var en integreret del af den tyske forvaltning af Danmark i 1940-45, og at Partiet med dets forgreninger og tilsluttede organisationer ikke blot ledede og indoktrinerede det tyske mindretal i Danmark, men også øvede betydelig ideologisk og praktisk indflydelse på dele af det "omgivende" danske samfund.

Hermed adskiller nærværende bog sig fra den tradition, der har udviklet sig omkring udforskningen af Besættelsestidens og det tyske mindretals historie. Thi på trods af, at der findes en bunke faglitteratur om NSDAP, Hitler Jugend samt en række af Partiets mange øvrige forgreninger og tilsluttede organisationer,⁴³ må man som allerede antydnet konkludere, at NSDAP-AOs organisation og aktiviteter aldrig er blevet analyseret og fremstillet i en dansk kontekst og kun sjældent i relation til andre europæiske lande.

Når dansk forskning en sjælden gang har bragt udlandsorganisationen og dens forgreninger frem i lyset, har man desuden været meget hurtig til at affærdige de pågældende organisationers betydning, enten på grundlag af udsagn fra folk med en klar personlig interesse i at underspille Partiets rolle, eksempelvis Ortsgruppenleiter Kuno Linneborn og Frauenschaftsleiterin

Deutsche Männer in Dänemark

In der Mitte:

Der Befehlshaber
der deutschen Truppen
General von Hanneken

Der Bevollmächtigte
des Reiches in Dänemark,
H-Gruppenführer Dr. Best

Ober:

Der General der Luftwaffe
in Dänemark
Generalleutnant Ritter
von Schleich

Ober:

Der kommandierende Admiral
Dänemark
Vizeadmiral Wurmbach

Landesgruppenleiter
Dalldorf

Under overskriften "Deutsche Männer in Dänemark" bragte KLV-organet "Die Brücke im Norden" i 1943 et foto af Det Tredje Riges ledere i Danmark. I tysk optik var Dalldorf altså en meget betydningsfuld mand, hvilket også fremgår af hans positur, der ikke blot frembærer Jernkorset, men også Dalldorfs indtrængning som Oberbereichsleiter i NSDAP. Det sidste fremgår af symbolet på kravespejlets venstre side. Det andet foto viser et forlæg til Oberbereichsleiter-symbolet.

Elisabeth Kalström,⁴⁴ på grundlag af sekundær litteratur om nogle af Partiets aktiviteter⁴⁵ eller på grundlag af en kombination af rygter, vanskelige efterforskningsvilkår og manglende kildekritik. Som eksempel på de sidste forhold kan nævnes, at Generalstabens Efterretningssektion blandt andet forsynede Rigspolitiet med decideret forkerte ”oplysninger” om, at den øverste chef for hele den verdensomspændende AO-organisation, Gauleiter Ernst Wilhelm Bohle, var Landesgruppenleiter i Danmark indtil 1937, og at Landesgruppenleiter Julius Dalldorf var leder af folketykernes national-socialistiske parti i Nordslesvig, NSDAP-N.⁴⁶

Rent metodisk skal man være opmærksom på, at en henvisning til manglende, utilstrækkeligt eller vanskeligt tilgængeligt kildemateriale næsten er den dårligst tænkelige undskyldning for at nedtone betydningen af en organisation eller en person. I udforskningen af Besættelsestidens og Anden Verdenskrigs historie er det således for længst blevet fastslået, at en sags eller en persons vigtighed meget ofte er omvendt proportional med den mængde oplysninger, der (stadig) findes om den pågældende sag eller person.⁴⁷ Historikerens trøst må så være, at eventuelle forsøg på at slette spor i længden har ringe chancer for succes, fordi de mange destruerede akter oftest findes i kopi i andre institutioners og organisationers arkiver.⁴⁸ Sidstnævnte mantra er ensbetydende med, at heuristikken kommer til at spille en hovedrolle i forskningsprocessen, og i den henseende er den foreliggende undersøgelse bestemt ingen undtagelse.

Nye kildegrupper og nye problemstillinger

For at kunne konkretisere og vurdere omfanget og betydningen af NSDAPs organisation i Danmark er det som antydnet helt nødvendigt at finde og inddrage kildegrupper, der hidtil har været stort set ubenyttet i den danske forskning i (andre aspekter af) Besættelsestidens historie, og som derfor heller ikke er medtaget i John T. Lauridsens omtalte indsamling og udgivelse af tyske kilder til de mere ”traditionelle” sider af periodens historie,⁴⁹ dvs. de kilder, der så at sige ser årene 1942-45 ud fra de interesser, der gjorde sig gældende i de to institutioner, som ”styrede” Werner Best, nemlig først og fremmest Auswärtiges Amt og i nogen grad kontorer inden for det store SS-kompleks.

Skal man derimod se tingene gennem NSDAPs briller, findes langt det meste kildemateriale naturligvis i Partiets arkiver, som efter krigen blev erobret, nyordnet og fysisk adskilt fra ”de traditionelle akter” i det statslige arkivsystem. På denne måde opstod det såkaldte Berlin Document Center, hvori akterne ikke blev ordnet på traditionel vis, dvs. efter proveniens, men derimod efter personer, hvilket naturligvis er problematisk for traditionelt

arbejdende, ”rigtige” historikere. Hvis man vil gå i dybden med NSDAPs organisation og medlemskreds, er der imidlertid ingen vej udenom, og derfor er akterne i BDC den vigtigste af de nye kildegrupper, der ligger til grund for nærværende undersøgelse.

Grundstammen i det omfattende BDC-materiale, der nu er inkorporeret i Bundesarchiv Berlin, udgøres af medlemskortene for NSDAPs medlemmer i ind- og udland, i alt ca. 11,5 millioner kort svarende til ca. 90 % af det samlede antal medlemmer og fordelt på et centralt og et regionalt arkiv, der delvis overlapper hinanden, fordi sidstnævnte arkiv nu også - ligesom alle andre oprindelige BDC-akter - er blevet ordnet efter personer.⁵⁰

I Bundesarchiv Berlin findes ligeledes en kopi af de fleste af de instrukser (Rundschreiben), der udgik fra AOs første hovedkvarter i Hamburg til Partiets afdelinger i udlandet i årene umiddelbart efter den nationalsocialistiske magtovertagelse i Tyskland,⁵¹ samt Reichswirtschaftskammers akter vedrørende de tyske handelskamre i udlandet, herunder København.⁵²

Endelig skal det bemærkes, at danske arkiver også indeholder en del hidtil ubenyttet materiale om NSDAP-AO og Hitler Jugend i Danmark, nemlig arkivet efter frimenighedspræsten Walter Jahn, der havde en dobbelt funktion som Vertrauensmann (partileder) für Nordschleswig og Reichsjugendführungs Landesjugendführer i Danmark,⁵³ samt arkivet efter Sankt Petri Tyske Kirke og Skole i Landsarkivet for Sjælland. Desuden er Det Tyske Handelskammers omfattende arkiv, der er blevet introduceret i en anden sammenhæng,⁵⁴ blevet benyttet som en hovedkilde til belysning af det omfattende netværk af organisationer tilknyttet NSDAP, og rekonstruktionen af Handelskammerets medlemsarkiv⁵⁵ giver gode muligheder for at vurdere det nationalsocialistiske Tysklands infiltration af dansk erhvervsliv.

Det initialsprøgsmaal, der i første omgang lå til grund for arkivstudierne, lød således:

Hvilket omfang og hvilken betydning havde NSDAPs udlandsorganisation i Danmark i perioden ca. 1933-1945? Undervejs i processen er denne overordnet problemformulering blevet justeret løbende i forhold til kildematerialets muligheder og begrænsninger, og det endelige resultat blev en undersøgelse med særlig fokus på følgende problemfelter:

1. NSDAPs organisations- og ledelsesstruktur i Danmark med særlig vægt på de fem personer, der beklædte posten som partileder i Danmark.⁵⁶
2. Omfanget af NSDAPs hvervning i Danmark 1932-45.
3. Partimedlemskabets udbredelse blandt den rigstyske befolkningsgruppe i Danmark på nærmere definerede tidspunkter inden for perioden 1942-44.
4. Udbredelsen af og tilslutningen til Partiets forgreninger og tilsluttede organisationer i Danmark.

For den tredje og til dels de to første persongrupper vedkommende er det muligt at fremlægge nogle klare sociologiske profiler og dermed skabe grundlag for at diskutere, om partimedlemmerne og partilederne i Danmark sociologisk set adskilte sig fra deres partifæller i Tyskland og i den øvrige del af verden. Endvidere er kildematerialets oplysninger så detaljerede, at det også er muligt at identificere og analysere en halv snes nationalsocialistiske familier i relation til Max Webers berømte teori om "idealtypen" som den rendyrkede repræsentant for en afgrænset gruppes baggrund og værdier.

På grundlag af identifikationen af NSDAPs medlemskreds i Danmark afdækker undersøgelsen desuden, hvorledes Partiet og partimedlemmerne bandt de mange mere eller mindre camouflerede dele af den vidt forgrenede nationalsocialistiske bevægelse sammen i et net, der omsluttede et relativt ringe antal (rigstyske) partimedlemmer og et relativt stort antal (rigstyske, folketyske samt etnisk danske) medløbere, sympatisører og "nyttige idioter". Totalt set omfattede dette net i hvert fald Hitler Jugend, NS Frauenschaft, Deutsche Arbeitsfront, Nationalsozialistische Volkswohlfahrt, Kinderlandsverschickung, Deutsche Handelskammer, Abwehr, Sicherheitsdienst, den tyske Sankt Petri Skole i København samt de tyske skoler i Nordslesvig, og impulserne fra alle disse institutioner bredte sig som ringe i vandet til modtagelige tyske og danske kredse.

Kildematerialet er ganske vist ikke tilstrækkeligt til at gå i dybden med alle Partiets aflæggere; men det er tilstrækkeligt bredt til at dokumentere, at disse underafdelinger rent faktisk var aktive i Danmark og desuden tilstrækkeligt nuanceret til at dokumentere detaljerne på flere vigtige områder, herunder især Hitler Jugends medlemsmæssige styrke og indflydelse i tyske og danske miljøer samt Det Tyske Handelskammers vellykkede bestræbelser på at "ariesere" den danske importsektor.